

ВІКОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

“Одним з ключів, спроможних відімкнути таємницю спалаху творчої енергії генія, є встановлення періодизації”

В.Фролькіс

Ще ніколи наука не володіла таким широким спектром можливостей дослідження феномена творчої особистості, як зараз, на початку ХХІ століття. Життя генія розглядається у предметному полі антропології, онтогенетики, персоналістики, психології, геронтології тощо. Вікова динаміка як окрема дисципліна знаходиться у стадії розквіту, якщо ж екстраполювати її окремі положення на музикознавство і передусім на пізній хронологічний період композиторської творчості, то власний вік “музичної геронтології” можна назвати ранньою юністю. З її позицій біографія будь-якої творчої особистості – це не лише хроніка художніх досягнень, але й роззосереджений у часі перехід від стану абсолютного фізичного здоров’я до щоразу більшої залежності від життєдіяльності свого організму. Дослідник, що відстежує трансформацію самосвідомості мистця на різних еволюційних етапах, мусить неодмінно враховувати значення і вплив вікових змін на спосіб мислення. Перші, ранні спроби виступають “будівельними блоками”, з яких поступово формуються концепції і психологія зрілого Майстра, що заздалегідь передчуває наближення старості і смерті. Адже при всій справедливості порівняння зміни еволюційно-вікових циклів людини з нескінченним колообігом пір року в природі, життя – “це драма лише з однієї дії, після якої завіса опускається раз і назавжди” [15, с.405].

Вікова історія почала писатися ще за часів Гіпократів, і по нинішній час кожна генерація вчених з різних галузей знань вписує в цю історію свою сторінку. Серед них – блискучі дослідження медиків (А.Ноймайр – [11]), психологів (К.Юнг – [21], Б.Ананьев – [2]), філософів (Ф.Ар’ес – [3], К’еркегор – [8]), культурологів (Е.Фромм – [18], В.Франкл – [16]), геронтологів (В.Фролькіс – [17], І.Давидовський – [5]), музикознавців (Р.Роллан – [13], Т.Адорно – [1]). Окрему джерелознавчу галузь утворюють літературні раритети, присвячені проблемам психології людей похилого віку. Тут піонером виступає Ціцерон, який у своїх знаменитих “Діалогах” стверджує: старість є хвороба [19]. Ця думка перестала бути аксіомою наприкінці ХІХ століття, коли відомий французький лікар-психіатр Ж.Шарко обґрунтовує рівноцінність старості на тлі інших вікових періодів людського життя. Кардинальна зміна вихідної позиції дозволила Франції обійняти пріоритетні позиції серед європейських

геронтологічних шкіл¹. Співвітчизник Ж.Шарко професор П.Жане намагався простежити психологічну динаміку особистості в часі її власного існування. Вченому належить ідея дослідження зміни вікових фаз життєвого шляху в єдиній системі біологічного, психологічного та історичного видів часу. Ця методика виявилася вельми перспективною як для європейських (Ш.Бюлер, Ф.Бурльєр), так і для американських (Д.Розен, Г.Леман, Д.Бромлей, А.Вен-форд) науковців ХХ століття.

Надзвичайно цінними в сенсі збагачення психофізіологічних та етичних аспектів проблеми “стиль і вік” вважаю есе “Етюди оптимізму” І.Мечникова, “Алхімія слова” Я.Парандовського, “Відновлена молодість” М.Зошенка. Комплексний критерій вікової періодизації з врахуванням фізіологічних, психологічних та соціальних чинників запропонували українські психологи Т.Цуканов та І.Страцинська, які довели, що життєвий шлях особистості розвивається в реальному часі і має індивідуальну дискретну метрику, розпадаючись на чітко визначені фази [14]. З їхньої точки зору, календарний вік безпосередньо пов’язаний з “примірянням” тих чи інших соціальних ролей, зростаннями та спадами інтенсивності професійної діяльності тощо.

Отже, вік – категорія, яка вкрай рідко співвідноситься з іманентними законами розвитку мистецтва, а проблеми вікової кореляції фізичної та світоглядної зрілості або не актуалізуються взагалі, або мають маргінальний характер. Завдання даної статті – спробувати знайти точки співпадіння між зміною вікових періодів і синусоїдою мистецьких звершень. За стрімкими підйомами творчої активності майже неодмінно настає катарсис, згодом – нова хвиля піднесення, яка за глибиною і виразністю художніх прозрінь значно перевищує попередні. Іноді після “підків” може розкинутися кульмінаційне “плато” – тобто подальше інтенсивне закріплення досягнутого, однак, це радше виняток з правил, ніж закономірність.

“Щоб краще, глибше досягнути динаміку розвитку мистецького генія, ... нерідко звертаються до періодизації”, – слушно зауважує М.Друскін [6, с.153]. Насамперед слід встановити дати творчого старту, завершення спеціальної освіти, найвищого розквіту² та періоду життєвого і творчого фінішу, в межах якого нерідко формується цілком новий комплекс стильових рис. Крім того, слід встановити дату останнього твору, а також з’ясувати кількісну динаміку творчої продуктивності за 10-літтями із статистичними показниками. Таким чином, межа, за якою починається процес старіння генія, виступає могутньою кульмінацією чуттєвого, інтелектуального і практичного досвіду. І це незважаючи на вікову інволюцію організму.

¹ Висловитися про старість як про “дурну звичку, на яку в активних людей немає часу”, міг тільки француз – Андре Моруа. А ось висновки К.Юнга: “Згасання людського життя має власне автономне значення і не є жалюгідним додатком до його світланку” [21, с. 146].

² Цей віковий період філософи називали “акме”, що означає вершину квітучої пори життя.

Навіть при побудові здавалося б абсолютно вичерпної періодизаційної схеми в ній залишається елемент відносності, оскільки грані між періодами мобільні. Деякі риси раннього або зрілого стилю “проростають” у майбутньому, не локалізуючись певними часовими параметрами, інші ж, навпаки, мають більш короткий радіус “дії”, обмежуючись кількома експериментами, гошо. Під дефініціями “ранній”, “зрілий”, “пізній” стилі, вочевидь, мається на увазі фактор творчого збагачення з врахуванням календарного віку мистця, який далеко не завжди співпадає з алгоритмом стильових змін.

Наведемо декілька найбільш оригінальних версій вікової періодизації, що належить вченим різних епох. Так, наприклад, у середньовічних трактатах використовується термінологія, яка зараз сприймається як поетична метафора:

enfance – дитинство

puerilite – пубертат

jeunesse – юність

adulescence – зрілість

vieillesse – старість

senilite – сеньільність (цит. за [22, с.220]).

Згідно з уявами Гіпократів, кожні 7 років відбувається докорінна перебудова людського організму, а фази його еволюції – охоплюють доволі значну часову тривалість:

дитинство – до 7 років

пубертат – до 14

молодість – до 21

зрілість – до 42

похилий вік – до 60

старість – від 60

Англієць Джон Берд у 1874 році опублікував книгу про творчість і вік, в якій образно сформулював сутність вікових періодів:

20 – 30 р. – бронзова декада

30 – 40 р. – золота

40 – 50 р. – срібна

50 – 60 р. – залізна

60 – 70 р. – олов'яна

70 – 80 р. – дерев'яна

А ось точка зору вчених ХХ століття. Представник чеської геронтологічної школи професор Боухал:

I. Дитинство – до 11 років

II. Пубертат – 11 – 15 років

III. Постпубертат – 15 – 20 років

IV. Зрілість – 20 – 30 років

V. Життєва кульмінація – 30 – 45 років

VI. Середній вік, початок інволюції – 45 – 60 років

VII. Старість – 60 – 75 років

VIII. Сенільний період – 75 років і далі.

Доктор Е.Гарлок (США):

I. Дитинство – до 12 років

II. Пубертат – до 14 років

III. Юність – до 21 року

IV. Зрілість – до 40 років

*V. Середній вік – до 60 років (субперіод 40 – 45 років –
"старість юності або юність старості")*

VI. Старість і старечість – від 60 років і далі³.

Незважаючи на часткову хронологічну розбіжність, наведені періодизаційні схеми співпадають в окресленні основних віх (дитинство – юність – зрілість – середній вік – старість) та в утвердженні думки про те, що їх зміна і кінцевий результат є незворотними. За всієї переконливості висновків, у фізіології і психології питання вікової стадіальності є доволі скомплікованим; у діяльності ж духовно-мистецької діяльності взагалі не може бути й мови про опору на жорсткі типологічні конструкції. Закони мистецтва корегують науку там, де мова йде про таємниці творчого інсайту. Так, наприклад, важко собі уявити, що всесвітньовідомі шедеври можуть бути створеними зовсім молодими людьми, майже дітьми. Результати аналізу біографічних матеріалів довели, що більшість поетів, музикантів-виконавців, композиторів стартує дуже рано – в дитинстві (Моцарт, Мендельсон, Прокоф'єв), ранній юності (Шуберт, Шопен, Чайковський, В.Барвінський) або на межі 20-літнього віку (Бах, Брамс, Масне, М.Колесса). Значно меншою є група композиторів, що почали писати музику після 30-ти років (Аляб'єв, Брукнер, Гуно, Людкевич та інші). Статистика свідчить на користь абсолютної переваги раннього розквіту композиторського таланту без ознак спаду протягом довгого часу. Тривалість активного професійного життя за таких умов є максимальною, з частими доволі різкими змінами стилю⁴. Невпинне розширення світогляду, зміна психологічних установок зумовлюють пошук все нових і нових засобів самовиразу – аж до формування іншої манери. Кожен наступний віковий етап за яскравістю, глибиною і зрілістю художніх відкриттів перевершує попередній. На зламах

³ Вельми цікавою є теорія англійця Еріка Еріксона про 8 стадій розвитку особистості. Для кожної стадії суспільством висувається конкретне завдання, спрямоване на реалізацію інтелектуального та творчого потенціалу. Відчуття повноти буття може бути досягнуто лише в старості і лише за умов результативного проходження попередніх стадій.

⁴ Р.Штраус вважав, що стабільність стилю перетворює мистецтво в штуркарство і неодмінно призводить до передчасного спаду продуктивності.

між підйомами і спадами іноді виникають особисті та творчі кризи, коли відбувається істотна перебудова ментального рівня, переоцінка власного минулого і роздуми про майбутнє. Тут, за словами Л. Новака, виявляється “одна з незбагнених властивостей справжнього генія: спочатку він створює самого себе, стає цільною особистістю, а згодом сягає щоразу вищих сфер, ... що підіймаються над минулим і несуть в собі передбачення майбутнього” [10, с.347].

Одним із найбільш контроверсійних аспектів вікової динаміки є визначення піку життєвого циклу. І справді, де знаходиться вісь вікової симетрії? Фізіологи пропонують поділ 60-річного періоду на два 30-літніх паттерни. Рубіконом виступає вік Христа – 33 роки, перша кульмінація, максимальний сплеск біоенергетичного та творчого потенціалу. По-різному у представників різних професій розташовується пік їхньої діяльності. Вчені-хіміки здійснюють свої найбільш сміливі відкриття переважно у віці 26 – 30 років, математики і фізики – у 30 – 35 років, генетики та психологи – у 30 – 39, астрономи, географи, геологи – у 35 – 40. У гуманітаріїв моменти творчих досягнень відсутні праворуч: філософи, письменники, художники – 40 – 45 років. Музичні шедеври з’являються на світ значно раніше, вілтак, перший пік розквіту композиторського таланту припадає приблизно на 30-річний вік⁵.

Дослідник особистісної екзистенції видатних композиторів в аспекті вікової динаміки обов’язково зіштовхується з явищем **гетерохронії** – тобто прояву вражаючої духовної та фахової зрілості в ранній (дитячий) період життя або кристалізації ознак пізнього стилю в межах фази біологічного розквіту організму. Згадаймо поетичну характеристику Р.Роллана пізніх квартетів Беттовена: “Вони відповідають трьом основним періодам творчості: ясний ранок молодого генія, полудень віку в усій повноті симфонічної могутності, вечір життя – зосереджений та рефлексуючий” [13, с.36]. Протиріччя із загальноприйнятою періодизаційною гріадою (юнацький – зрілий – пізній) виникають і тоді, коли життєвий шлях було перервано в розквіті майстерності задовго до моменту вікової кульмінації. Проблемними постатями в цьому сенсі виступають Моцарт, Мендельсон, Шопен, Шуберт, Мусоргський, які померли передчасно. Ознаки гетерохронії виявляються в їх творчості вельми своєрідно. Не доживши до віку 60-ти років, коли настає біологічна старість, ці генії тим не менше створили свої “квазі-пізні” стилі, овіяні невловимою атмосферою сутінків, холодом близької смерті. А перед тим – роки меланхолії, розчарувань, зневіри, втрати волі до життя... Внутрішня закономірність ранньої смерті зумовлена особливостями психіки, розбалансованою нервовою системою, нездатністю боротися з власними недугами та побутовими

⁵ Ця статистика запозичена мною із статті видатного французького спеціаліста з питань геріатрії Ф. Бурльєра [4].

обставинами. Шопен – яскравий взірць саме такого типу мистця. Ностальгійні настрої в зв'язку з еміграцією швидко вичерпали запас життєвого оптимізму, позбавили надії на особисте щастя. Невипадково німецькі вчені визначають світогляд літніх людей як хворобливий (*krankmachende*).

Тяжкі хронічні недуги Шуберта, Моцарта, Мусоргського загострювали настрої очікування, а згодом і передчуття близької смерті, наділяли їх психологією глибоких старців. Водночас вступають у силу й об'єктивні передумови – невдоволеність своїм соціальним статусом, самотність, стреси, матеріальна залежність “вільного художника”, злидні тощо.

Сукупність усіх цих факторів, так само, як і гранична швидкість досягнення зрілості, скорочує нормальний життєвий цикл та інспірує передчасну позабіологічну старість, яка не співпадає з природним віком старіння. Невипадково геронтологи використовують термін “танатогенез” (від лат. “*tanatos*” – смерть), що означає перетворення ідеї смерті в ідею фікс. Це ще один аргумент на користь ймовірності гіпотези про ранню 30-літню старість і логічної переконливості терміна “квазі-пізній” стиль.

Особливість квазі-пізніх стилів полягає в тому, що вони доволі короткі на відміну від звичайних 10 – 15-річних пізніх періодів творчості. Творчий доробок є також малочисельним: у Моцарта, наприклад, це “Маленька масонська кантата”, “Чарівна флейта”, “*Così fan tutte*”, “Реквієм”. У 1846-1849-х роках Шопеном написано останні мазурки, баркаролу, колискову та декілька інших творів, сповнених ностальгії і трагізму. Пізні вокальні та інструментальні твори Шуберта з'явилися в 1827-1828 роках. Дещо довшим був останній хронологічний період у Мусоргського – з 1874 по 1877 роки.

Великого значення вивченню проблеми другої половини життя людини надавав Карл Юнг [21]. З його точки зору, середина життя є критичним, поворотним моментом, коли перед індивідумом відкриваються нові можливості етичного та професійного саморозвитку. В останній життєвій і творчій фазі особистість в основному спрямована на внутрішнє самопізнання-самоспоглядання. Гіпотеза гетерохронії і зокрема “квазі-пізніх” стилів не суперечить позиціям К.Юнга та інших філософів. Лише з істотної часової дистанції ми сприймаємо життя генія як дещо закінчене, ніби в ньому самому закладено естетичну або архітектурно-симетричну ідею (як, наприклад, біографія Стравинського, що розпадається на три періоди: 15 – 30 – 15 років). Психологічний, соціальний та художній вектори еволюції щільно переплітаються, перетворюючи життєпис видатних людей минулого і сучасності в складноорганізовану динамічну систему, що яскраво відображає трансформацію вікової самосвідомості. Майбутні дослідження в цьому напрямку стануть реальним кроком на шляху до збагачення музикознавства досягненнями інших галузей наукового пізнання світу.

1. Адорно Т. Поздний стиль Бетховена // Советская музыка. – 1988. – № 6.
2. Ананьев Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1980.
3. Арьес Ф. Возрасты жизни // Философия и методология истории. – М., 1977.
4. Бурльер Ф. Методы определения биологического возраста человека // Проблемы старения и долголетия. – М.: Наука, 1966.
5. Давыдовский И. Что значит стареть. – М.: Знание, 1996.
6. Друскин М. О биографическом методе // Очерки. Статьи. Заметки. – М.: Сов. композитор, 1987.
7. Зошенко М. Возвращенная молодость. – М.: Молодая гвардия, 1934.
8. Кьеркегор С. Несчастнейший. – Северные цветы. – СПб, 1908. – Кн. 4.
9. Мечников И. Эпюды оптимизма. – М.: Наука, 1964.
10. Новак П. Йозеф Гайдн. Жизнь, творчество, историческое значение. – М.: Музыка, 1973.
11. Ноймайр А. Музыканты в зеркале медицины. – Ростов н/Д: Феникс, 1997.
12. Парандовский Я. Алхимия слова. – М.: Прогресс, 1977.
13. Роллан Р. Последние квартеты Бетховена. – Л.: Музыка, 1976.
14. Страцинська І. Локалізація стартів на життєвому шляху творчої особистості // Психологія і суспільство. – 2002. – № 2.
15. Толстых А. Возрасты жизни. – М.: Молодая гвардия, 1988.
16. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990.
17. Фролькис В. Системный подход. Саморегуляция и механизмы старения // Геронтология и гериатрия. – К., 1985.
18. Фромм Э. Душа человека. – М., 1992.
19. Цицерон. О старости. – М.: Наука, 1975.
20. Цуканов Б. Время в психике человека. – Одесса, 2000.
21. Юнг К. Психологические типы // Психология индивидуальных различий. – М., 1982.
22. Buhler Ch. Der menschliches Lebens-Lauf als psychologische Problem. – Leipzig, 1933.
23. Janet P. L'evolution psychologique de la personnalite. – Paris, 1930.
24. Lehman H. Age and achievement. – New Jersey, 1953.

The notion of heterochronicity is introduced to musicology, i. e., superimposing opposite age and evolutionary-creative phases. Chronological age of composer does not always coincides with the algorithm of style changes.

Тамара Лоскутова, Наталія Толошняк

**СИМВОЛІКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДРАМАТУРГІЇ
БАГАТОТЕМНИХ КЛАВІРНИХ ФУГ Й.-С. БАХА**

*Баха, який підніс на нечувану висоту
мистецтво поліфоністів стародавньої
школи, змінює Бах – музичний драматург.*

Друскін М.

У творчості Йогана Себастьяна Баха особливу роль відіграють 48 Прелюдій і фуг ДТК, які складають енциклопедію віртуозної поліфонічної майстерності композитора в галузі створення досконалих музичних творів на основі яскравих виразних тем.